

УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ. НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ДЖЕРЕЛ

УДК 316:930

ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЇ В КІН. ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТ.

Т. Д. Лапан, Д. Ю. Судин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна,
tetianalap@yahoo.com, dansudyn@gmail.com*

У статті розглянуто питання інституційних та інтелектуальних витоків української соціології. Зокрема, вказано роль М. Драгоманова в інтелектуальному становленні соціології в Україні завдяки розробленій ним концепції соціології як узагальнюючої науки про суспільство, яка займає головне місце серед інших соціогуманітарних наук – історії, антропології, етнології. Також розглянуто інституційний вимір розвитку української соціології, в якому можна вказати на дві ключові дати – заснування Українського соціологічного інституту у Відні М. Грушевським і створення відділу соціальних наук та кафедри соціології при УАН Б. Кістяківським, що сприяло інституційному закріпленню та розвитку української соціології.

Ключові слова: соціологія в Україні, М. Драгоманов, М. Грушевський, Б. Кістяківський, Український соціологічний інститут, кафедра соціології при УАН.

Чотирнадцятого листопада цього року українські ЗМІ привітали соціологів України з їхнім професійним святом. Історичним підґрунтям цієї дати є відкриття 14 листопада 1901 р. в Парижі Російської Вищої школи суспільних наук. Відповідно, ця дата має опосередкований стосунок до соціології в Україні. Як відомо, один із співзасновників та керівників цієї інституції – М. Ковалевський. Суперечність полягає в тому, що М. Ковалевський є українцем за походженням, проте назва установи вказує на те, що вона спрямована на формування російської соціології.

Внаслідок цього виникає потреба встановлення витоків соціологічного знання в Україні, аби запровадити День соціолога в Україні. Коли ми почали опрацьовувати питання витоків української соціології, зіткнулися з недостатнім, чи цілковито відсутнім висвітленням цієї проблеми в дослідженнях з історії української соціології.

Отже, актуальним для української соціології є питання про час її виникнення. У визначенні початків соціології як науки можна окреслити дві точки відліку: її інтелектуальне та інституційне оформлення.

Під інтелектуальним оформленням автори розуміють як введення в науковий обіг поняття “соціологія”, так і формулювання предмета дослідження, методів та основних концепцій науки. Відповідно, під інституційним оформленням ми аналізуємо ство-

рення навчальних і науково-дослідних установ. Кожен із підходів має свої переваги та недоліки. Перевагою інституційного підходу є можливість конкретного датування події – створення кафедри чи факультету соціології, або заснування науково-дослідного інституту чи відділення. Проте недоліком цього підходу є те, що він стосується закріплення тривалого попереднього процесу розвитку соціологічних ідей і напрацювань. Натомість інший підхід – інтелектуального розвитку дає змогу виявити ідейні першопочатки соціології. Недоліком є складність встановлення конкретної дати.

У статті здійснено спробу проведення аналогій між виникненням і становленням соціології у світі і на теренах України шляхом двох зазначених підходів. Згідно з інтелектуальним підходом – традиційною хрестоматійною датою виникнення соціології в світі є 1839 р., коли О. Конт в 47-й лекції курсу позитивної філософії вжив поняття “соціологія”¹. На теренах України такою датою є 1873 р., коли М. Драгоманов у 1-й лекції курсу із загальної історії вжив поняття “соціологія” та окреслив предмет, завдання та структуру соціології. Якщо ж опиратися на інституційний критерій, то точкою відліку історії соціології в США є 1889, коли у Канзаському університеті було створено відповідний відділ [1, с. 61], тоді як у Європі – 1913 р., коли кафедру науки про виховання в Сорбонні спеціальним декретом було перейменовано на кафедру науки про виховання і соціології [2, с. 47]. Для української соціології можна вказати дві дати: заснування Українського соціологічного інституту у Відні в жовтні 1919 р. М. Грушевським та початок функціонування кафедри соціології при Українській Академії наук у березні 1919 р., коли її очолив Б. Кістяківський².

Ми пропонуємо три короткі історичні довідки, що стосуються персоналій українських науковців, які найбільшою мірою долучилися до інтелектуального та інституційного становлення соціології як науки на теренах України.

Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) стоїть біля інтелектуальних витоків української соціології, хоча за освітою він історик: протягом 1859 – 1863 рр. він навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету імені св. Володимира [5, с. 608], в 1864 р. захистив дисертацію “Імператор Тиберій”, що давало йому право читати лекції в університеті [5, с. 608], а тому вже у 1865 р. М. П. Драгоманов був зарахований на посаду приват-доцента на історико-філологічному факультеті Київського університету [6, с. 46]. У 1869 р. М.П. Драгоманов захищає магістерську дисертацію “Питання про історичне значення Римської імперії та Тацит” [5, с. 609], завдяки чому в 1870 р. отримує звання магістра. У тому ж році рада університету призначає його на посаду доцента³, а також скеровує на наукове відрядження за кордон [6, с. 48], що було звичною практикою для освітніх установ Російської імперії [5, с. 612].

¹ Запронована дата є дискусійною, оскільки першопочатки соціології як окремої науки знаходимо і в Сієса [3, с. 184], і Г. Мартіно [4, с. 291–292].

² Дата 8 березня 1919 р., коли Б. Кістяківський став штатним академіком кафедри соціології при ВУАН, потребує додаткової перевірки на основі архівних матеріалів.

³ Проте попечитель Київського учбового округу О. Ширинський-Шахматов [5, с. 609] не затвердив М. П. Драгоманова на посаді доцента через проукраїнську позицію останнього [6, с. 48]: остаточне рішення було відтерміноване до повернення М. П. Драгоманова з відрядження у 1873 р. [6, с. 48].

Саме наукове відрядження М. П. Драгоманова до освітніх закладів Західної Європи протягом 1870–1873 рр. відіграло ключову роль в його становленні як соціолога. Протягом трьох років М. П. Драгоманов перебуває в Берліні, Відні, Гайдельберзі, Флоренції, Цюріху [6, с. 51–57], [5, с. 612], де має можливість ознайомитися не тільки з працями видатних учених-істориків, але й з роботами соціологів¹. Під час свого відрядження М. П. Драгоманов усвідомлює, що позитивістська історіографія, яка всього лише реєструє факти, не може вважатися наукою, адже не пояснює механізмів соціального життя чи історичного процесу [7, с. 63]. Виконати такі завдання здатна нова наука – **соціологія**. Відповідно, М. П. Драгоманов схиляється до соціологічного аналізу історичних даних², тобто його роботи можна зарахувати до історичної соціології.

У 1873 р. М. П. Драгоманов повертається до Києва, де його нарешті затверджують на посаді доцента. Він отримує право читати курс із загальної історії [6, с. 58]. У своїх лекціях український вчений виклав власне бачення завдань історичної науки, згідно з яким остання повинна була стати частиною системи соціогуманітарних наук, в якій центральне місце мала б займати **соціологія** [3, 77, 80]. Найбільш чітко свою позицію М. П. Драгоманов виклав в першій лекції з курсу загальної історії. На жаль, точно не відомо, коли ж саме відбулася ця лекція. М. П. Драгоманов прибув до Києва наприкінці серпня 1873 р. [1, 59], проте близько двох місяців його не затверджували на посаді доцента. Причиною було упереджене ставлення до українського вченого попечителя Київського учбового округу³. Отже, можемо припустити, що перша лекція М. П. Драгоманова відбулася наприкінці жовтня 1873 р.

Лекція викликала резонанс серед адміністрації Київського учбового округу. Зокрема, на М. П. Драгоманова в Міністерство надійшов донос, в якому містилося звинувачення, згідно з яким М. П. Драгоманов начебто на першій же лекції заявив, що буде читати історію в *соціалістичному* ключі [6, с. 61]. Як згодом виявилось, автор доносу переплутав термін “соціологія” з поняттям “соціалізм” [6, с. 61]. Щоб спростувати звинувачення, М. П. Драгоманов надіслав статтю у “Журнал міністерства народної освіти” (“Журналь Министерства народного просвещения”), де її і було опубліковано **1 жовтня 1874 р.** під назвою “Становище і завдання науки древньої історії” (“Положение и задачи науки древней истории”) [9]. Факт публікації тексту лекції у всеросійському науковому виданні свідчив про високу оцінку наукового доробку М. П. Драгоманова та висловлених ним міркувань про соціогуманітарні науки⁴.

¹ Серед авторів, праці яких були відомі М. П. Драгоманову, можна згадати О. Конта, Г. Спенсера, Т. Г. Бокля, Дж. С. Мілля [7, с. 77].

² Як приклад такого історико-соціологічного аналізу можна навести дослідження М. П. Драгоманова “Боротьба за духовну владу та свободу совісті в XVI–XVII ст.” [8].

³ Ситуація ускладнювалась тим, що саме в цей час у Києві перебував міністр народної освіти Д. Толстой [6, с. 59]. Попечитель Київського учбового округу О. Ширинський-Шахматов остерігався, щоб М. П. Драгоманов “на вступній лекції чи на прийомі не зробив чогось неприємного графу Толстому” [6, с. 59]. Тому затвердження на посаді відбулося лише через два місяці – після від’їзду Д. Толстого з Києва [6, с. 59].

⁴ Одразу ж додамо, що соціологічні погляди М. П. Драгоманова сприймалися як **новаторські**: в кінці статті “Становище та завдання науки древньої історії” міститься

Насамперед, соціологія відрізнялась від історії, антропології та етнології **систематичним** та **узагальнюючим** характером [7, с. 77–80]. Крім того, М.П. Драгоманов висловлював думку, що “багато з існуючих дотепер самостійних наук повинні стати відділами (отделами) [соціології]” [7, с. 77]. Принципом, за яким соціогуманітарні науки повинні організовуватися в систему, є класифікація матеріалу досліджень. М.П. Драгоманов запропонував такий його поділ:

1. Матеріал, з якого складаються суспільства:
  - а) індивіди;
  - б) народності.
2. Суспільства:
  - а) їх форми: сім'я, клас, державний союз, міждержавний союз;
  - б) продукти суспільної діяльності: матеріальні та моральні [7, с. 80].

Відповідно, явищами першої групи повинні займатися антропологія та етнологія², а соціальними явищами – соціальні науки [7, с. 80]. Цікаво, що М.П. Драгоманов вважав, що історія займається динамікою суспільних процесів, а соціологія – статикою [7, с. 80]. Тобто, для нього ці дві науки становили нерозривну єдність.

Крім того, М. П. Драгоманов так окреслив завдання соціології:

- 1) виявляти *закони* соціального життя [7, с. 77];
- 2) пропонувати висновки, які можна застосовувати в *практичному* житті [7, с. 78].

Важливим моментом в концепції соціології М. П. Драгоманова є її самостійність щодо концепцій західних авторів. Як уже згадувалося вище, М.П. Драгоманов був ознайомлений з працями таких соціологів як О. Конт, Г. Спенсер, Т.Г. Бокль та Дж. С. Мілль [7, с. 77], проте в статті українського вченого відсутнє *механічне* перенесення західних концепцій на український ґрунт. Зокрема, М.П. Драгоманов критикує ідею О. Конта про *суспільний прогрес*, вважаючи її метафізичною [7, с. 78], висловлює сумніви щодо коректності пояснення причин соціальних явищ *географічними* факторами [7, с. 77–78], або ж критикує органіцистську ідею суспільства Г. Спенсера, вважаючи її помилковою аналогією [7, с. 71].

Отже, М. Драгоманов вперше запровадив ідею соціології в широкий інтелектуаль-

---

редакційна примітка, в якій сказано, що редакція не поділяє думок автора щодо нового методу вивчення історії. Крім того, соціологічний метод члени редколегії охарактеризували як метод, “котрий щойно виник, не набув поширення та видається дуже сумнівним” (“который только что возник, не получил права господства и представляет много сомнительного”) [9, с. 181].

- ¹ У перевиданні статті “положення та завдання науки древньої історії” [7], здійсненому в 1991 р., закралася неточність: продукти суспільної діяльності були описані як окрема група явищ, такого ж порядку як і матеріал, з якого складаються спільноти та суспільства. Проте з першодруку видно, що продукти суспільної діяльності є складовою суспільних явищ і знаходяться на одному рівні з формами суспільств [9, с. 176].
- ² Можна припустити, що розуміння антропології М. Драгомановим є близьким до сучасного розуміння психології чи філософської антропології, а не культурної чи фізичної антропології.

ний обіг, що сприяло подальшому розпрацюванню соціологічної проблематики серед українських науковців¹.

“Чим став Драгоманов в історії українського відродження, він став завдяки сій громадській місії за кордоном, що засудила його на гірке емігрантське життя – але zarazом поставила його в спеціально корисні з деяких поглядів і zarazом незвичайно відповідальні політично-громадські обставини. Визволила його з-під тиску царського режиму, з місцевої буденщини і кружківщини, з-під цензурної езоповщини, призначивши на позицію відповідального представника всього поступового українського життя перед культурним світом. Винесла на становище, що змушувало його протягом цілого ряду літ напружувати всю свою енергію і всі засоби свого інтелекту, аби нагадувати широкому культурному світові в найтемнішу добу українського життя, що Україна живе, не вмерла – і не вмере., незважаючи на всі царські гнобителства і проскрипції. Засудила його приймати на себе удари, інсинуації й знуцання, звернення проти сеї “проскрибованої України”, відбивати їх і відповідати доказами і виявами позитивних, поступових, загально вартісних прикмет українського руху. Над українським же життям, в сю тяжку, задушливу, деморалізаційну його пору, настановила громадську контролю отсеї всеукраїнської заграничної експозитури, – Драгоманова і його гуртка, – що витягала українство з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху і змушувала орієнтуватись на перспективи загального політичного і соціального визволення. На довгий час напрям українського руху пішов по рівнозначних сих трьох його осередків: київського, львівського і женеvського. Місія Драгоманова зробила з сього епоху в українським житті”² [11, с. 353–354].

На початку ХХ ст. на українських теренах відбувався активний процес інституціоналізації соціологічної науки: створювалися соціологічні навчальні та наукові заклади, видавалися наукові праці. Значних зусиль для розвитку вітчизняної соціології у цей період доклали видатні українські науковці цієї доби Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) та Богдан Олександрович Кістяківський (1868–1920).

Після лютневої революції 1917 р. відбувається бурхливе піднесення українського національно-культурного життя. Мрія про створення національного науково-академічного осередку (у тому числі, першого інституційного оформлення соціології) починає набирати конкретніших обрисів. У Західній Україні роботу, співмірну з роботою офіційної академії, довгий час виконувало Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). “Сьогодні Товариство імені Шевченка організоване цілком за типом західно-європейських академій наук, йому не вистачає лише титулу академії, і, мабуть, довго не вистачатиме, бо для цього необхідний законодавчий акт...”, – писав М. Грушевський [12, с. 251].

¹ Варто зазначити, що М. Драгоманов був ознайомлений з соціологічною проблематикою і до закордонного відрядження 1870–1873 рр., оскільки його гімназійний вчитель історії О. І. Стронін виступав активним популяризатором позитивізму в Росії. Окрім того, навіть у дисертації “Питання про історичне значення Римської імперії та Тацит” М. Драгоманов полемізує з уявленнями про інтелектуальний розвиток людства, запровадженими О. Контом, що свідчить про ознайомлення з ідеями засновниками соціології ще в 1869 р. [10, с. 9].

² М. Грушевський писав ці тези про М. Драгоманова якось відсторонено, але ж чи не така сама місія чекала на нього самого в епосі українського відродження поч. ХХ ст.?!

З ініціативи М. Грушевського у Києві у 1907 р. засноване Українське наукове товариство (УНТ) за зразком НТШ із секціями – історичною, філологічною, математично-природничою та комісіями при секціях. За умов війни діяльність УНТ була перервана до 1917 р. У квітні 1917 р. на одному із засідань УНТ обговорювалося питання про створення Української академії наук. Восьмого червня 1917 р. створено спеціальну комісію, яка мала зреалізувати план перетворення УНТ в УАН. Однак за умов політичної нестабільності та недопрацьованості концепції академії цього не сталося.

Питання про створення Академії наук в Україні знову постало після гетьманського перевороту. П'ятого травня 1918 р. Міністр народної освіти Української Держави проф. М. Василенко подав план роботи Міністерства, у тому числі і проєкт створення Академії Наук (АН). План було схвалено гетьманом П. Скоропадським. На посаду Президента АН було запрошено М. Грушевського, але він відмовився. Така позиція пояснювалася негативним ставленням М. Грушевського до гетьманського режиму. Можливо, зіграло свою роль і те, що не була прийнята запропонована М. Грушевським схема-проєкт АН [12, с. 253].

27 листопада 1918 р. відбулося перше спільне зібрання УАН, на якому таємним голосуванням обрали Президентом УАН В. Вернадського. Замість чотирьох відділів, що їхню діяльність запропонував В. Вернадський (історико-філологічний, фізико-математичний, економіко-юридичний, прикладного природознавства) було визначено три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний та **відділ соціальних наук**. Статут УАН передбачав для відділу соціальних наук 20 штатних академіків наук, серед яких один академік – соціолог¹ [13, с. 169]. На засіданнях, які відбулися протягом листопада–грудня 1918 р. було обрано голів трьох відділів. Головою Відділу Соціальних наук став М. Туган-Барановський [13, с. 184]. Протягом грудня 1918–січня 1919 р. створено низку Комісій при відділах, серед яких Комісія для вивчення соціального питання (голова Комісії – М. Туган-Барановський, а потім – Б. Кістяківський). У Записці про відділ соціальних наук, зробленій 4 вересня 1918 р. зазначено: “Найзагальнішою наукою цієї класи (Відділу Соціальних наук – Авт.) з'являється соціологія. Щоправда, соціологія до сучасного менту ще не склалася в закінчену наукову систему й майже що кожний соціолог інакше розуміє її зміст. Але при своїй формальній незакінченості, соціологія існує цілком реально в виді величезного наукового матеріалу не лише зібраних спостережень і фактів, а й узагальнень високої наукової ваги. Соціологічна література величезна, й без неї неможливо уявити собі сучасної науки про суспільність. Через те соціологія при всій її незакінченості не може не зайняти чільного місця серед наук соціального відділу. Утворення **окремої Катедри соціології** допомагатиме з'єднати в наукову систему вже й тепер такі обширні дані та матеріали соціології.

І треба думати, що Катедра соціології в Українській Академії наук притягне до себе дільних працівників. Річ у тому, що словене взагалі виявляють тяготіння до цієї парости знання” [13, с. 137].

У звіті за перше півріччя діяльності УАН (травень 1919 р.), Відділ соціальних наук (Третій відділ) “заклопотаний поповненням та розширенням свого особово-

¹ Першим академіком-соціологом в Україні став Б. Кістяківський.

го складу [...]. На Катедру соціології обрано проф. університету св. Володимира Б. О. Кістяківського, який, проживаючи у Києві, зараз же увійшов у склад відділу й бере участь в його діяльності” [12, с. 207].

Структура Відділу Соціальних наук АН на 1919 р. виглядала так.

Третій відділ Соціальних наук утворювали:

1. Постійна комісія для виучування звичаєвого права.
2. Постійна комісія по виучуванню західно-руського та українського права.
3. Постійна комісія по виучуванню соціального питання.
4. Інститут для виучування економічної кон'юктури та народного господарства України.
5. Демографічний інститут [12, с. 253].

Революційні, неспокійні роки не дали можливості працювати АН злагоджено і впевнено. Багатообіцяюча мета, з якою було пов'язане створення АН (для якої планувалося її створення) була поки що далекосяжною. Доволі важко знайти архівні матеріали, які б мали б стосунок до наукової діяльності багатьох провідних науковців, які очолювали відповідні Відділи чи Комісії АН у той час. Аналогічною є ситуація з науковою творчістю Б. Кістяківського в межах АН.

У кінці серпня 1919 р., коли Київ окупували денікінські війська, діяльність УАН була цілковито паралізована. З листа Б. Кістяківського до В. Вернадського від 5 вересня 1919 р. дізнаємося, що Денікін видав постанову про анулювання законів, виданих українськими і кримськими урядами, отже, усі установи, створені попередньо, мали припинити свою діяльність [13, с. 217]. Для того, щоб АН могла продовжити своє існування, Б. Кістяківський та В. Вернадський двічі їздили до Ростова у ставку Денікіна, намагаючись врятувати АН.

На початок 1920 р. Академія включала в себе три відділи: історико-філологічний, математично-природничий та **соціально-економічний**. У “Звідомленні про діяльність Української Академії Наук у Києві до 1 січня 1920 р.” у третьому відділі **дійсним академіком на кафедрі соціології** був Б. Кістяківський. Постійна Комісія для виучування соціального питання, яка діяла при Відділі соціально-економічних наук, головну свою увагу протягом 1918 р. (відколи відкрила свою діяльність) до поч. 1920 р. звернула на складання бібліографії зі соціального питання. У кінці лютого 1919 р. акад. М. Туган-Барановський виїхав з Києва, комісія перейшла під головування акад. Б. Кістяківського. До цього часу відноситься поширення завдань комісії. “Було постановлено направити головну увагу комісії на зібрання матеріалів, щоб утворити при комісії соціальний музей, який намічено було ще в первісному плані організації комісії” [13, с. 236].

Під час денікінської окупації всі співробітники комісії припинили свою роботу в комісії, і, таким чином, від половини вересня комісія перейшла цілковито під завідування акад. Б. О. Кістяківського. Робота у комісії значно уповільнилася. “Акад. Кістяківський розроблював матеріал із австрійського посольства, а рівночасно старався не пропустити ні однієї нагоди, щоб придбати для комісії нові матеріали, які так безпощадно нищилися “добр’армією”. На початку листопада 1919 р. акад. Б.О. Кістяківський виїхав у командування на Лівобережжя і, несподівано опинившись на терені воєнних подій, не зміг досі повернутися до Києва. Невідомо навіть, чи живий він” [13, с. 236–237]. У

звіті про діяльність УАН за 1920 р. знаходимо рядки про велику втрату для Української Академії наук, пов'язану зі смертю академіка-соціолога Б. Кістяківського [13, с. 256]

У “Звідомленнях про діяльність Всеукраїнської академії наук за 1921 р.” дізнаємося про те, що соціально-економічний відділ, а також Комісія для виучування соціальних питань не припинили свого існування, пов'язаного зі смертю Б. Кістяківського. Соціально-економічний відділ на 1921 р. включав такі Комісії та інституції:

1. Комісію по виучуванню звичаєвого права.
2. Комісію по виучуванню західно-руського та українського права.
3. Комісію по виучуванню соціального питання.
4. Демографічний інститут.
5. Інститут по виучуванню конюктури та народного господарства.
6. Товариство правників.
7. Товариство економістів [12, с. 254].

Головою відділу соціально-економічних наук у 1921 р. став акад. О. І. Левицький, а також акад. Р. М. Орженцький (на час відсутності О. Левицького) [13, с. 311]. Протягом 1921 р. у відділі було заслухано декілька доповідей, здійснених у напрямі соціології:

1. Мишкис П. С. Наслідки обслідування харчування населення м. Києва (1921).
2. Орженцький Р.М. Опреділення суспільства в соціології П. Сорокіна (1921).
3. Орженцький Р.М., Синайський В. І. Система соціології П. Сорокіна (1921).
4. Птуха М.В. Индекси шлюбності (1921).
5. Синайський В. І. Економічні та соціологічні погляди Г. Спенсера (з нагоди 100-ліття роковин його народження) (1921).
6. Синайський В. І. Соціологічні погляди Б.О. Кістяківського (1921).
7. Язловський Б.О. Правнича Соціологія (1921) [13, с. 311, 559–560].

Драматичні перипетії для АН не закінчилися із остаточним утвердженням більшовицької влади на території України. Формально радянська влада ставилася до Академії дуже прихильно, але водночас розглядала її як структуру, що дасть можливість контролювати всі наукові потенції в Україні.

Зі “Звідомлень Всеукраїнської Академії наук за 1923 р.” дізнаємося, що робота третього відділу призупинилася. Штат відділу, а відповідно і Комісії скорочується. Деякі Комісії зліквідовані. На пропозицію М. Птухи, який очолив Комісію для виучування соціального руху після смерті Б. Кістяківського, вирішено було закрити вказану комісію від 1.1.1922 р.[13, с. 410].

Значний політичний резонанс і наукове значення мало повернення в Україну у 1924 р. М. Грушевського, який відразу став одним із чільних діячів ВУАН, надав розмаху і системності історико-філологічним дослідженням, а також намагався створити соціологічну установу, яка б діяла на території України.

Як відомо, М. Грушевський був змушений емігрувати з України у 1919 р. Під час вимушеної еміграції (1919–1924 рр.) М. Грушевський створив Український соціологічний інститут (УСІ) у Відні. Це була громадська організація, яка фінансувалася за рахунок спонсорства. Згідно з матеріалами, які збереглися в архіві М. Грушевського, було розроблено три варіанти проекту УСІ упродовж трьох місяців 1919 р.: 26 серпня, 8 жовтня, 20 жовтня [16, с. 115–119].

Восьмого жовтня 1919 року Михайло Грушевський уклав Проект утворення Українського соціологічного інституту. Мету діяльності Інституту вчений вбачав у інтеграції українського суспільства, різних його верств, поширення інформації про українців серед європейського та американського громадянства¹. Програмою Інституту він визначив:

- 1) слідкувати за світовим соціальним процесом та за соціологічними дослідженнями і популяризувати їх серед українців;
- 2) представляти українців у інтернаціональних та національних організаціях, які виражають собою соціальний рух;
- 3) інформувати світову та українську громадськість про український соціальний рух та українську літературу [16, с. 116–117].

План організації Інституту М. Грушевський виклав у проекті про Український соціологічний інститут, підготовленому 20 жовтня 1919 р. Останнім варіантом проекту передбачалася автономія інституту, державна дотація, колегіальне управління, заснування філій у головних світових центрах. Основними напрямками діяльності Українського соціологічного інституту були лекційний та видавничий.

Український соціологічний інститут проіснував до 1924 р. і став, по суті, **першим інституціоналізованим українським соціологічним осередком**, згуртувавши відомих науковців та громадсько-політичних діячів – Д. Антоновича, Б. Старосольського, М. Шрага, М. Чечеля, М. Шаповала, В. Мазуренка, І. Штефана, П. Христюка та ін.

З пропозицією перенести УСІ на територію України М. Грушевський, як відомо, неодноразово звертався до радянського уряду [16, с. 121–122]. Після повернення М. Грушевського в Україну усі його починання в напрямі поширення соціології як нової науки про суспільство зазнали невдач [16, с. 112–114]. Повернувшись в Україну, в лоно АН, соціології як нового напрямку досліджень там уже не існувало. Радянська влада не була зацікавлена у створенні інституцій, пов'язаних з соціологією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ритцер Дж.* Современные социологические теории / Дж. Ритцер. 5-е изд. – СПб.: ПИТЕР, 2002. – 688 с.
2. *Ручка А. А.* Очерки истории социологической мысли / А. А. Ручка, В. В. Танчер. – К.: Наукова думка, 1992. – 263 с.
3. *Кутуев П.* Социология: исторические истоки и современные трансформации / П. Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 183–206.
4. *Ritzer G.* Classical Sociological Theory / G. Ritzer. – 3rd ed. – Boston, Burr Ridge (Ill.), Dubuque (IA), Madison (WI), New York, San Francisco, St. Louis, Bangkok, Bogotá, Caracas, Lisbon, London, Madrid, Mexico City, Milan, New Delhi, Seoul, Singapore, Sydney, Taipei, Toronto: McGraw Hill, 2000. – XVI + 552 p.
5. *Мищук Р.С.* Сторінки великого життя / Р.С. Міщук // Драгоманов М.П. Вибране

¹ Мета діяльності УСІ великою мірою перегукується з такими ж цілями, які бачив М. Драгоманов, видаючи журнал “Громада” за кордоном, у Женеві [16, с. 108–111].

- (“...мій задум зложити очерк цивілізації на Україні”) / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук. – Київ: Либідь, 1991. – С. 605–618.
6. Драгоманов М.П. Автобиографическая заметка / М.П. Драгоманов // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: у 2-х т. / Упоряд. І. С. Романченко; – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 39–68.
  7. Драгоманов М. Положение и задачи науки древней истории / М.П. Драгоманов // Драгоманов М.П. Вибране (“...мій задум зложити очерк цивілізації на Україні”) / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук. – Київ: Либідь, 1991. – С. 60–83.
  8. Драгоманов М.П. Борьба за духовную власть и свободу совести в XVI–XVII столетии / М.П. Драгоманов // Драгоманов М.П. Вибране (“...мій задум зложити очерк цивілізації на Україні”) / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук. – Київ: Либідь, 1991. – С. 84–173.
  9. Драгомановъ М. Положеніе и задачи науки древней истории / М. Драгомановъ // Журналъ Министерства народного просвѣщенія. – 1874. – Часть CLXXV. – Отд. 2. – С. 152–181.
  10. Романченко І. С. Михайло Драгоманов – літературний критик і публіцист / І.С. Романченко // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у 2 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 5–36.
  11. Лисяк-Рудницький І. Историчні есе у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Т. I. / Пер. з англ. М. Базік, У. Гавриків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєвої. – К.: Основи, 1994. – 544 с.
  12. Дзюба І. М. Академія наук України / І. М. Дзюба // Енциклопедія сучасної України. Том 1. – К., 2001. – 824 с.
  13. Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали / Редкол.: П.С. Сохань (відп. ред.) – К.: Наукова думка, 1993. – 575 с.
  14. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський; Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991 – (Пам’ятки іст. думки України). – Т. 1. – 1994. – 736 с.
  15. Ульяновський В. Чому не було створено „празької історичної школи” М. Грушевського? / В. Ульяновський // Український історик. – 2002. – № 1-4.
  16. Ульяновський В. І. Проекти українського соціологічного інституту М. С. Грушевського / В.І. Ульяновський // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7. – С. 109–123.
  17. Черниш Н. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н.І. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

FORMATION OF ACADEMIC UKRAINIAN SOCIOLOGY IN THE END OF 19TH – BEGINNING OF 20TH CENTURIES

T. D. Lapan, D. Yu Sudyn

*Ivan Franko University of L'viv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
tetianalap@yahoo.com, dansudyn@gmail.com*

The article offers consideration of question about intellectual and institutional sources of Ukrainian sociology. The role of M. Drahomanov in intellectual formation of sociology in Ukraine due to his conception of sociology as generalizing science about society which has central place among other sociohumanitarian sciences (history, anthropology, ethnology)

is discussed. Also institutional dimension in development of Ukrainian sociology is considered, where two key dates can be pointed: foundation of Ukrainian sociological institute in Vienna by M. Hrushevsky and creation of social sciences division and sociology department at the Ukrainian Academy of Sciences by B. Kistiakowski, which facilitated institutional development of Ukrainian sociology.

Key words: sociology in Ukraine, M. Drahomanov, M. Hrushevsky, B. Kistiakowski, Ukrainian sociological institute, sociology department at the Ukrainian Academy of Sciences.

ФОРМИРОВАНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОЙ УКРАИНСКОЙ СОЦИОЛОГИИ В КОН. XIX – НАЧ. XX ВВ.

Т. Д. Лапан, Д. Ю. Судин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
tetianalap@yahoo.com, dansudyn@gmail.com*

В статье рассматривается вопрос институциональных и интеллектуальных истоков украинской социологии. В частности указано роль М. Драгоманова в интеллектуальном становлении социологии в Украине благодаря разработанной им концепции социологии как обобщающей науки об обществе, которая занимает центральное положение среди других социогуманитарных наук – истории, антропологии, этнологии. Также рассмотрено институциональный аспект развития украинской социологии – учреждение Украинского социологического института в Вене М. Грушевским и создание отдела социальных наук и кафедры социологии при УАН Б. Кистяковским, что способствовало институциональному закреплению и развитию украинской социологии.

Ключевые слова: социология в Украине, М. Драгоманов, М. Грушевский, Б. Кистяковский, Украинский социологический институт, кафедра социологии при УАН.

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2011

Прийнята до друку 23.06.2011